

AZERBAYCAN'DA KÜLTÜREL UYANIŞ VE BASIN

Zeynep AKARSLAN*

Özet

Rusya, Kafkasya'yı işgal politikası sonucunda Azerbaycan'da hakimiyet kurmasıyla Azerbaycan toplumu üzerinde bir baskı siyaseti takip etmeye başladı. Rusya'nın bölge halkını aldığı kararlardan haberdar etmek için resmi bir yayın organı olarak kullandığı ilk gazete olan *Tiflisskie Vedomosti* (Tiflis Haberleri) basın konusunda Rusya tarafından atılmış bir adımdı. Azerbaycan'da başlayan kültür hareketleri sonucundaki ilk milli adım ise Hasan Melikzade Zerdabi tarafından çıkarılan *Ekinci* gazetesi oldu. *Ekinci*'den sonra çıkmaya başlayan *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiyye*, *Keşkül*, *Şark-ı Rus* ve *İrşad* gazeteleri Azerbaycan basın tarihi için bir dönüm noktası teşkil etti. Rusya tarafından 1905'e kadar sıkı bir takibat ve sansüre uğrayan, bu yüzden uzun ömürlü olamayan Azerbaycan basını için kırılma noktası 1905 Rus Devrimi oldu. Bu tarihten sonra 1920 yılındaki Rus işgaline kadar geçen süre içinde Azerbaycan basını gözle görülür bir canlanma yaşadı. 1920 işgalinden sonra ise 1980'e kadar geçen süreçte basın yeni bir takibat ve sansüre uğrarken kontrollü olarak çıkan gazeteler devletin resmi yayın organı haline geldi. Azerbaycan basını konusunda bilgi vermek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı dönemin önde gelen gazete, dergi ve fikir adamlarını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Basın, Hasan Melikzade Zerdabi, *Ekinci*, *Hayat*, Tagiyev, Mehmet Emin Resulzade, *İrşad*.

Abstract

After gaining dominance over Azerbaijan with its occupation policy on Caucasus, Russia started to follow a repression policy over Azerbaijan. *Tiflisskie Vedomosti* (Tiflis News), which is the first newspaper used as an official media organ to get the local community be informed about the decisions made by Russia, was a step taken by Russia about the press. As a result of the cultural movements started in Azerbaijan, the *Ekinci* newspaper published by Hasan Melikzade Zerdabi was the first national step. Started to be published after *Ekinci*; the following newspapers *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiyye*, *Keşkül*, *Şark-ı Rus* and *İrşad* presented a turning point

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Orcid ID zeynepakarslann@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3134-2332>

Citation: Zeynep AKARSLAN, "Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019): s. 1-22

for the Azerbaijan press history. The 1905 Russian Revolution became the breaking point for the Azerbaijan press, which was monitored strictly until 1905 by Russia and was not able to be durable. During the period from 1905 until the 1920 Russian occupation, the Azerbaijan press experienced a visibal revival. During the period after the 1920 occupation until the 1980's, the newspapers which encountered presecution and censorship and were published controlled, became the government's official media organ. The purpose of the study, which was conducted to provide information about the Azerbaijan press, is to investigate the newspapers, magazines and intellectuals of that period.

Key Words: Azerbaijan, press, Hasan Melikzade Zerdabi, *Ekinci*, *Hayat*, Tagiyev, Mehmet Emin Resulzade, *İrşad*.

Giriş

Tarihi boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapan Azerbaycan, hem jeopolitik konumu hem de yeraltı ve yerüstü doğal zenginlikleriyle birçok devletin mücadelesine sahne olmuştur. Türkmençay Antlaşması (1828) ile birlikte Rusya hakimiyetine giren Azerbaycan'ın Rus işgalinden kesin olarak kurtulması ise 163 yıl sürmüştür. Bu süreç içerisinde 1918-1920 yılları arasında kısa bir bağımsızlık dönemi yaşayan Azerbaycan, sonrasında Rusya tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin bir parçası haline getirilmiştir.

Sovyetlerin bütün Rusya topraklarında yaşayan Türkler ve Azerbaycan üzerinde uyguladığı baskı siyaseti Azerbaycan'daki medeni uyanışın temellerini atmıştır. Bu uyanışın en büyük sahibi ise, ilk olarak Hasan Melik Zerdabi ve *Ekinci* öncülüğünde başlayan gazete ve dergiler olmuştur. Gazete ve dergiler Azerbaycan'da edebiyat, sanat ve fikri uyanışın öncüleri olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinin ön plana çıkmasında ve dilin sadeleşmesinde önemli rol oynamışlardır.¹

1905 Rus Devrimi'nden sonraki serbestlik ortamında hızlı bir canlanma sürecine giren Azerbaycan basını, 1920'deki Sovyet işgaline kadar birçok gazete ve dergi ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan'daki bu nisbi serbestlik ortamında gazete ve dergiler, milli ve medeni uyanışın siyasi varlığı haline gelmiştir.² 1920 yılındaki

---

¹ A. Bennigsen - L.C. Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, Çev. Nezh Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 73.

² İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul 1988, s. 98.

Rus işgali ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Azerbaycan'da yayınlanan gazete ve dergilerin içeriği de değişime uğramıştır. Azerbaycan'da yönetimi ele geçiren yerli komünistlerle birlikte basın da yeni bir çizgide yeniden yapılandırılarak “Sovyet İnsanı Yaratmada Komünist Partinin En Yakın Dostu” olarak kullanılmıştır. 1980 yılına kadar geçen süreçte Moskova'da çıkan Rusça gazeteler Azerbaycan basınına mahalli seviyeye indirerek dikkat çekmez bir hale getirmiştir.³

Çalışmamız sırasında derli toplu bir sıralama takip edebilmek adına Akif Aşırılı tarafından hazırlanan ana kaynak niteliğindeki *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)* (Bakü, 2009) adlı eseri kullandık. Azerbaycan basını tarihinin önemli gazete ve dergilerini ayrıntılı olarak ele alan bu eser, Azerbaycan'ın aydın kesiminden birçok kişinin biyografisini içermesi bakımından da önemlidir. İbrahim Yüksel tarafından hazırlanan *Azərbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın* (İstanbul, 1988) ile Yavuz Akpınar tarafından hazırlanan *Azeri Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul 1994) adlı eserler ülkemizde yazılan, Azerbaycan'ın basın tarihi ve gelişimi konusundaki en ayrıntılı eserler konumundadır. Azerbaycan'da yenileşme hareketlerinin Azerbaycan basınına olan etkisini anlamak için Hüseyin Baykara tarafından hazırlanan *Azərbaycan'da Yenileşme Hareketleri (XIX. Yüzyıl)* (Ankara, 1966) ile Nadir Devlet tarafından hazırlanan *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)* (Ankara, 1999) adlı eserleri kaynak olarak kullandık. Azerbaycan basını için bir dönüm noktası teşkil eden Hasan Melikzade Zerdabi ve *Ekinci* gazetesinin tarihi seyri için Okan Yeşilot tarafından hazırlanan *Hasan Melikzade Zerdabi ve Ekinci Gazetesi* (İstanbul, 2012) eserinden yardım aldık. A. Bennigsen ve L.C. Quelquejay tarafından hazırlanan *Stepte Ezan Sesleri* (İstanbul, 1994) Rusya Türklerinin nasıl bir gelişme süreci takip ettiğini anlamamız açısından önem teşkil etmektedir.

Ülkemizde Azerbaycan basını hakkında yapılmış olan ayrıntılı çalışmaların azlığı “Çarlık ve Sovyet Azerbaycan'ı Dönemlerinde Basın” başlıklı makalelerden faydalanmamızı sağladı. *Yeni Kafkasya* dergisinin 9. sayısında

---

³ Hüseyin Kazan, “Azerbaycan Milli Uyanışında Aydınlar ve Basın”, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C: I/I, s. 41.

yayınlanan “Azerbaycan Tarihinin Muhtasar Tarihçesi” adlı makale bu konudaki ilk yol göstericimiz oldu. Savaş Açıkaya tarafından kaleme alınan “Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, İrfan Murat Yıldırım’ın “Azerbaycan’da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, Hüseyin Baykara’nın “1905 ve 1917 Rus İnkılapları Arasında Azerbaycanda Basın”, Hüseyin Kazan’ın “Azerbaycan Milli Uyanışında Aydınlar ve Basın”, Elif Koç’un “Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme” makaleleri ile Selçuk Türkyılmaz’ın “Şark-ı Rus Gazetesi Üzerine Bir İnceleme” ve Elif Kolikpınar’ın “Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi Molla Nasreddin Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezleri dönemin basın tarihinin aydınlatılmasında yardımcı eserler konumundadır. Ayrıca, metinde adı geçen Azerbaycan’ın aydın kesiminin biyografilerinin hazırlanmasında ilgili *DİA* maddeleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda, Azerbaycan’ın basın tarihine ışık tutmuş olan gazete ve dergiler ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmış, bu süreçte kısa süreli olarak varlığını sürdürmüş olanların ise yalnızca isimleri ve tarihleri zikredilmiştir.

Azerbaycan’da Basının Gelişmesi

Stratejik olarak önemli bir coğrafyada bulunmasından dolayı yüzyıllar boyunca birçok devletin egemenliğine girmiş olan Azerbaycan’da 1800’lü yıllara kadar bağımsızlık adına ciddi adımlar atılmamıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan üzerine askeri seferlerde bulunan Rusya, XIX. yüzyılda bölgede tam anlamıyla hakimiyet kurmuştur. Rusya’nın bölgedeki milli hayatı yok etmeye, dönemin önde gelen kişilerini sürgüne ya da göç etmeye zorlamasına yönelik çalışmaları Azerbaycan’daki medeni uyanışın temellerini atmıştır.

Rusya’nın Kafkasya ve Azerbaycan’ı işgal ettikten sonra halkla olan iletişimini üst seviyeye çıkarma, hükümetin aldığı kararları ve kanunları halka duyurmada gazeteye ihtiyaç duyulması Kafkasya’da basın faaliyetlerini başlatan ilk adım olacaktı. Böylece bölgenin ilk resmi gazetesi Tiflis’te 1820’de *Tiflisskie Vedomosti (Tiflis Haberleri)* adıyla çıktı. Gazete, 1829’da Gürcüce, 1830lardan

itibaren Farsça, 1832'de ise Azerbaycan Türkçesiyle yayınlandı. Ancak gazetenin nüshaları günümüze kadar ulaşamadı.⁴

Yine Tiflis'te çıkan *Zakavkazski Vestnik* (1838-1864) gazetesinin 1845 yılındaki sayıları “*Kafkazın Bu Tarafının Haberi*” adıyla Azerbaycan Türkçesi olarak yayınlanmıştır. Gazetenin Rusçadan çevrildiği ve yalnızca elli nüsha basıldığı bilinmektedir. Günümüzde yalnızca 4 Ocak 1845 tarihli birinci nüshası mevcuttur.⁵

Azerbaycan'da Müslüman cemaatten ulusal kimliğe geçişte ve Azerbaycan aydınlanmasının siyasi bir nitelik kazanmasında basının rolü çok büyük olmuştur. Mehmet Emin Resulzade bu konuda “*Gazetelerin bugünkü milliyetler teşekkülünde oynadıkları rol malumdur. Bu rolünü onlar Rusya Türklüğü için dahi ifa ediyorlardı.*”⁶ Böylece, ilk Azerbaycan gazeteleri de Azerbaycan kültürünü, kimliğini ve bağımsızlık mücadelesini desteklemek için çıkarılmaya başlanmıştır.

Azerbaycan matbuatının ilk örneği olan *Ekinci* (1875-1877) gazetesi Hasan Melikzade Zerdabi⁷ tarafından neşredilmiş ve Azerbaycan'da birçok ilki

---

⁴ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, s. 89.

⁵ Okan Yeşilot, *Hasan Melikzade Zerdabi ve Ekinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 60; Akpınar, *a.g.e.*, s. 89.

⁶ Savaş Açıkçaya, “Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: XXVIII, Kayseri 2010, s. 415.

⁷ Hasan Melikzade Zerdabi (1842-1907): Rusya'da ilk Türkçe gazeteyi çıkaran Azerbaycanlı gazeteci, yazar. Şamahı'nın Zerdab köyünde doğdu. İlk eğitimine Zerdab medresesinde başladı. Varlıklı ve kültürlü bir aileden gelen Zerdabi, Rus-Tatar mektebini bitirdi. Daha sonra Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nden mezun oldu. Ruslar'ın Kafkasya ve Azerbaycan'daki sömürgeci siyasetini anlatmak, halkı cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtarmak için bir gazete çıkarmaya teşebbüs etti ancak birçok engelle karşılaştı. 1874 yılında İstanbul'a gidip hurufat aldıktan sonra Rusya'da neşredilen ilk Türkçe gazete olan *Ekinci*'yi çıkarmayı başardı. Ayda iki defa yayımlanan ve 400 adet kadar basılan gazete, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türkiye lehine yayın yaptığı için 11 Ekim 1877'de kapatıldı. *Ekinci*, düşük tirajına rağmen bütün Rusya Türklüğü tarafından büyük bir ilgiyle takip edildi. Sadece Kafkasya'da değil Kırım ve İdil-Ural bölgelerinde de etkili oldu. Türk dünyasının ortak bir edebi dili ve tek bir gayesi olması gerektiğine inanan, bunun gerçekleşmemesi halinde Türk dünyasının parçalanacağını söyleyen, Azerbaycan ve Kafkasya Türklüğünün esaret ve bilgisizlikten kurtarılması için ömrü boyunca çalışan Hasanbey Zerdabi, 1907 yılında vefat etti. Yavuz Akpınar, “Hasan Bey Zerdabi”, *DİA*, C: XVI, 1997, s. 362-363.

gerçekleştirmiştir.⁸ İlk sayısı 22 Temmuz 1875'te yayınlanan ve Rus idaresi altında yaşayan Türklerin çıkardıkları ilk gazete olan *Ekinci*, Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Zerdabi, "halkı eğitim ve ilim konusunda bilgilendirmek ancak ana dilde bir gazete çıkarmakla mümkündür" düşüncesiyle bu gazeteyi neşretmeye başlamıştır. Gazete devrin siyasi, sosyal, ekonomik ve edebi meselelerine yer vermiş ve sade bir dille çıkarılmıştır. Rus yönetiminden gazete çıkarmak için izin alınması yaklaşık 3 yıl sürdüğünden bu süre zarfında içerikle ilgili bütün hazırlıklar tamamlanmıştır. Zerdabi'nin "Her vilayetin gazetesi o vilayetin aynası olması gerek" sözüyle yola çıktığı gazetede ağırlıklı olarak devrin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur. Kamuoyunu bilgilendirmek asıl amaç olmuştur. Ayrıca ekin-biçin, ziraat ve hayvancılık hususlarından bahsedileceği ve bu yüzden adının *Ekinci* olacağı bildirilerek Rus yönetiminden izin alınabildiği için ziraat, tıp ve hayvancılık konularından da söz edilmiş böylece olası bir sansürün önüne geçilmeye çalışılmıştır. *Ekinci* gazetesine devrin ileri gelen yazarları da büyük katkılar sağlamıştır. Mirza Fethali Ahundov⁹ (Vekili Namalun, Vekili Namalun-i Millet takma adlarıyla), Seyit Azim Şirvani¹⁰

---

⁸ "Azeri Matbuatının Muhtasar Tarihçesi", *Yeni Kafkasya*, S: IX, İstanbul 1926, s. 5.

⁹ Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878): Azerbaycanlı tiyatro yazarı ve alfabe reformu taraftarı olan Ahundzade, Şeki'de doğdu. Annesinin amcası tarafından evlat edinildikten sonra klasik medrese eğitimi gördü. Bu sırada tanıştığı Mirza Şefi onu modern eğitim alması konusunda telkin ettikten sonra Rus okuluna kaydoldu. Rusça'yı iyi derecede öğrendi. Hayatının çoğunu geçirdiği Tiflis, düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynadı. Günlük basit konuşma dilinde yazdığı komedileriyle Azerbaycan Türkçesi'nde yeni bir üslup meydana getirmeye çalıştı. Bu sırada maddi bakımdan ileri olan Rus kültürünün taklit edilmesi gerektiğini savundu. Batı kültürünün Kafkas halkları tarafından benimsenmesi bunun yanında İslam dünyasının geçmişten sürüp gelen inançların köretilmesini gaye edindi. Bunun için aydın görünömlü kişileri ön plana çıkardığı ve Azerbaycan Türkçesiyle kaleme aldığı altı hiciv türü komedi kaleme aldı. Böylece Azerbaycan'da tiyatro kültürünü başlatmış oldu. Ayrıntılı bilgi için bk: Hamid Algar, "Mirza Feth Ali Ahundzade", *DİA*, C: II, 1989, s. 186-190.

¹⁰ Seyyid Azim Şirvani (1835-1888): Azeri şair, eğitimci. Şamahı'da doğdu. Babasının ölümünden sonra Molla olan dedesi ile birlikte yetişirken Arapça ve Farsça dillerine aşina oldu. Dini bilgisini ilerletmek için bir dönem Irak'a gitti. Azerbaycan'ı diğer İslam ülkeleriyle kıyasladıktan sonra Kafkasya'nın fikri ve dini bakımdan geriliğini anladı ve öğretmenlik yapmaya karar verdi. Şamahı'da özel bir okul açtı. Bu okulda yeni usulde (usul-i cedid) eğitim verdi. Matematik, tarih, coğrafya, fizik gibi dersleri Müslüman okullarına sokan ilk öğretmen oldu. 1870'lerden itibaren Rusça öğrendi. Hasan Melikzade Zerdabi tarafından çıkarılan *Ekinci* gazetesine manzumeler ve yazılar göndererek gazeteyi destekledi. *Ekinci* kapatıldıktan sonra *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiyye* ve *Keşkül* gazetelerinde

(Seyyid takma adıyla), Necef Bey Vezirov (Necef Vezirzade, Necef, N.B. takma adlarıyla), Asker Adıgüzelzade Korani (Asker Korani, Mirza Adıgüzelzade Korani, Asker takma adlarıyla) yazdıkları yazılarla gazeteye gönüllü olarak destek sağlamışlardır. Gazetenin siyasi-sosyal konulara bakış açısı, halkı toplumsal konularda dahi olsa örgütlemesi Çarlık hükümetinin korkmasına sebep olmuş bu sebepten gazete 1877-78 Osmanlı Rus savaşı ile ilgili yaptığı haberler gerekçe gösterilerek kapatılmıştır.¹¹ *Ekinci*, 1875-77 yılları arasında 56 sayı çıkmıştır. İlk sayıları 4, daha sonraki sayıları 8 sayfa olarak çıkan bu gazete Azerbaycan'da milli matbuatın oluşması konusunda öncü rol oynaması bakımından önemlidir.¹²

Ekinci gazetesinin kapatılmasından sonra Said Ünsizade¹³ tarafından 1879'da Tiflis'te *Ziya* adlı haftalık edebî, sosyal, siyasi ve ilmi gazete çıkarıldı. 14 Ocak 1879'da ilk sayısı çıkan *Ziya*, devlet haberleri, uluslararası acentelerin iş ilanları, dış haberler, iç haberler, yerli haberler, ilanlar ve fıkralar olmak üzere 7 bölümden oluşmaktaydı. *Ziya*'yı neşretmek için matbaa satın alan Ünsizade'nin bu matbaayı daimi olarak yerleştirecek bir mülkü olmaması ve Azerbaycan dilini bilen matbaa çalışanlarına sahip olmaması gazetenin basımını zorlaştırdı. Bunun üzerine kendine bir mülk edinen Ünsizade, matbaayı buraya taşıdıktan sonra *Ziya*'yı, *Ziya-yı Kafkasiyye* adı ile çıkarmaya devam etti. *Ziya-yı Kafkasiyye* 1880-1884 yılları arasında çıktı. Gazete maddi imkansızlıklardan dolayı kapanmış, 1900 yılında Ünsizade'nin gazeteyi yeniden çıkarmak isteği ise Rus hükümeti tarafından reddedilmiştir. Her iki gazetede dini meselelere ağırlık vererek

---

yazdı. 1888 yılında vefat eden Şirvani, Azeri edebiyatının en büyük şairlerinden sayılmaktadır. Yavuz Akpınar, "Seyyid Azim Şirvani", *DİA*, C: XXXVII, 2009, s. 50-51.

¹¹ Yeşilot, *a.g.e.*, s. 131-140; Akpınar, *a.g.e.*, s. 90.

¹² İrfan Murat Yıldırım, "Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: II/II, 2013, s. 148.

¹³ Said Ünsizade (1825-1905): Mektep ve maarif meselelerine gösterdiği alaka ile tanınmıştır. Bakü Valisi ile kurduğu samimi dostluktan istifade ederek aldığı izinle 1874 yılında Şamahı'da "Meclis Mektebi" adıyla ilk mektebi açmıştır. Dönemin en meşhur hocaları olan Seyyid Azim Şirvani ve Celal Ünsizade'yi (ortanca kardeşi) ders vermeleri için bu mektebe davet etmiştir. Tiflis'te önceleri *Ziya* daha sonra ise *Ziya-yı Kafkasiyye* olarak devam edecek olan gazetelerin çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: Nazım Nasraddinov, "İsmail Bey Gaspralı'nın Fikir Dostu Said Ünsizade'nin Yazğan Dersligi "Talim-ül Etfal, Tahzib-ül Ahlaq"", *Kırımın Sesi Gazetesi*, 12 Ekim 2018. (<http://kiriminsesigazetesi.com/ismail-bey-gaspralinin-fikir-dostu-said-unsizadenin-yazgan-dersligi-talim-ul-etfal-tahzib-ul-ahlaq/>)

yazması, sansürün izin verdiği ölçüde İslam düşüncelerini Azerbaycan'da yaymaya çalışması açısından önemlidir. Hasan Bey Zerdabi, Seyid Azim Şirvani, Celal Ünsizade ve Necef Bey Vezirli gazetesinin yazarları arasında bulunan tanınmış kişilerdir.¹⁴

Ziya-yı Kafkasiyye'nin kapatılmasından sonra Said Ünsizade'nin ortanca kardeşi ve *Ziya-yı Kafkasiyye*'nin yazar kadrosunda bulunan Celal Ünsizade tarafından Tiflis'te *Keşkül* (1883-1890) dergisi çıkarılmıştır. Abisi Said Ünsizade tarafından gazeteciliğin inceliklerini öğrenen Celal Ünsizade için basın, halkın gözünü açmakta, okumaya alıştırmakta, medeni yükselişi ve ilerlemeyi sağlamaktaydı. İlk sayısı Ocak 1883'te çıkan *Keşkül*, 11 sayı dergi olarak yayımlandıktan sonra gazeteye çevrilmiştir. *Keşkül*, dahili, tarihi ve siyasi, tenkit ve matbuat, pedagoji, hekim danışmanlığı, şair ve şiir, takvim, çeşitli materyaller ve ilan olmak üzere 9 bölümden meydana getirilmiştir. Tiflis'in başhekimi Babov, maarif eski müdür Qursaladze, A. O. Çernyayevski, ve gazeteci-yazar Eritsov gazeteye emek vermiş önemli kişilerdir. *Keşkül*'de dil, edebiyat, ilim, eğitim konuları ile Rus, Avrupa ve Şark edebiyatlarından yapılan tercümelemler neşredilmiştir. Gazete, Celal Ünsizade'nin de abisi gibi İslam birliği idealini yaymaya çalıştığı gerekçe gösterilerek 1890 yılında kapatılmıştır. *Keşkül*, "millet" kavramının üzerinde durması ve bu kavramın ilk defa siyasi bir manada kullanılmasına öncülük etmesi açısından önem teşkil etmektedir.¹⁵

Keşkül'ün kapanmasından sonra 1903 yılına kadar Azerbaycan'da gazete ya da dergi çıkarmak için gerçekleştirilen başvuruların hepsi sonuçsuz kalmıştır.¹⁶

---

¹⁴ Akif Aşırılı, *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı 2009, s. 27-30.

¹⁵ Aşırılı, *a.g.e.*, s. 33-39.

¹⁶ *Keşkül* gazetesinin kapatılmasından sonraki 14 yıllık süreçte Rus hükümeti Azerbaycan dilinde yazılmış olan hiçbir gazete ya da derginin yayımlanmasına izin vermemiştir. Bunun sebebi Rusların Müslüman halka karşı uyguladıkları baskı ve Ruslaştırma siyasetidir. Çar III. Aleksandr bu dönemde Azerbaycan halkının gazete için yaptıkları başvuruları "Rusça okusunlar" diyerek geri çevirmiştir. *Keşkül*'ün kapatılmasından sonra Ünsizade kardeşlerden Kemal Bey'in "*Azerbaycan*", Ahmet Bey Ağaoğlu'nun "*Maşrık*", yine Kemal Ünsizade'nin "*Daniş*" gazetelerini çıkarmak için talep ettikleri izin Rus hükümeti tarafından reddedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk: Akif Aşırılı, *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı 2009, s. 40-41.

Bu dönemin sonunda Mehmed Ağa Şahtahtlı¹⁷ tarafından *Şark-ı Rus* (1903-1905) gazetesini çıkarmak için izin alınabilmiştir. *Şark-ı Rus* gazetesi 1903-1905 yılları arasında Tiflis'te "Cemiyet işlerine ve edebiyata mahsus bir gazete" olarak yayınlanmıştır. 1904 tarihinde yayınlanan 67. sayısına kadar haftada üç defa, bu tarihten sonra ise kapanana kadar her gün olarak toplam 392 sayı yayımlanmıştır. Gazete, telgraf haberleri, dava haberleri, dahili haberler, Kafkas haberleri, haric ahvalatı, öz muhbirlerimizden, edebiyat, ticaret ve ekonomi haberleri, sud ve mahkeme işleri, bilmeli haberler, cürbecür ahval, her gün biraz, günün tarihi Tiflis, feyleton (fikra), idareden, idareden: açık cevaplar, gece telegranları, Bakü haberleri ve son sayılarda ilave edilen Müslüman ülkeler başlıkları altında birçok bölümde yayınlanmıştır. Konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere *Şark-ı Rus*, Azerbaycan, Kafkasya ve Rusya'da yaşayan bütün Müslüman ve Türklere hitap etmiştir. Bu gazete, Türkler arasında insan hakları, hürriyet, demokrasi, halkçılık, kadın hakları, milli kültür ve medeniyet konularının yayılmasına öncülük etmiştir. Ancak gazetenin yayın politikası ve yazılarında kadın meselesinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. *Şark-ı Rus*'un yazar kadrosuna bakıldığında Abdullah Mehmedzade Gencevi [Abdullah Sur], Abdurrahman Saidov, Abdürreşid İbrahimov¹⁸, Ahmed Bey Ağayev, Ahmed Bey İsmailbekov, Ahund Mehmed

---

¹⁷ Mehmed Ağa Şahtahtlı (1846-1931): Azerbaycanlı yazar, dilci, gazeteci, devlet adamı. Özel eğitim gördü. Küçük yaşlarından itibaren Arapça ve Farsça öğrendi. Eğitimi Rus-Tatar mektebinde tamamladı. St. Petersburg'da Almanca bölümünü bitirdi. Layipzig'de felsefe okudu. Felsefe okuduğu dönemde ilmi araştırmalar yaparak, doğu hakkında Alman gazetelerine ve dergilerine haberler ve makaleler yazdı. Birkaç yıl Paris'te bulundu. Bu sırada bir yüksekokulda Şark dilleri ve edebiyatı okudu. 1880'den itibaren *Noveye Vremya*, *Moskovskiy Vedomosti*, *S. Petersburgskiy Vedomosti* gibi gazetelerin yakın doğu muhabirliğini yaptı. Böylece Arap ülkelerini, Türkiye ve İran'ı yakından tanıma fırsatı buldu. *Şark-ı Rus* gazetesinin ilk sayısını 1903 tarihinde yayınladı. Bu gazete XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan Türkçesi ile çıkan tek gazete idi. 1926'da Azerbaycan'ın Latin harflerine geçmesi için çalışmalar yapan heyette yer aldı. Ölümüne kadar *Moskovskiy İvestiya*, *Gızıl Şark*, *Kommunist*, *Fukara Füyuzatı*, *Türk Kommunisti* gazetelerinde yazmaya devam etti. 1931'de Bakü'de vefat etti. Akpınar, a.g.e., s. 438-440.

¹⁸ Abdürreşid İbrahim (1857-1944): Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi, İslamcı gazeteci-yazar, seyyah. Sibiry'a doğdu. Aslen Buharalı Özbek bir aileden gelmektedir. Klasik medrese eğitimi aldı. Ufa'da Orenburg Şeri Mahkemesine seçilerek kadılık yaptı. Müftü ile arasında ihtilaf çıkmasından sonra istifa ederek İstanbul'a gitti. 1904 yılı sonunda St. Petersburg'a yerleşerek burada bir matbaa kurdu. Müslümanlar arasında birlik sağlamak amacıyla *Ülfet* ve *Tilmiz* gazetelerini neşretti. Abdürreşid İbrahim, İstanbul'da çıkan *Basiret* ve *Sırat-ı Müstakim*, Hindistan'da Arapça olarak neşredilen *el-Beyan*, Kazan'da

Hasan Mollazade, Ahund Yusuf Talibzade, Ali Mehemmedov S., Allah Bendesi, Allah Kulu isimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.¹⁹ M. Ağa Şahtahtlı, Latin harfleri lehindeki fikirleri sebebiyle *Tercüman* gazetesinin sahibi Gaspıralı İsmail Bey ile girdiği tartışmayla *Şark-ı Rus*'un itibar kaybetmesine sebep olmuştur.²⁰

Azerbaycan basınının Rus hükümeti tarafından sıkı bir takibata uğraması üzerine Azerbaycan aydınları gizli matbaalar kurmaya başladılar. Bakü, Gence ve Tiflis merkezli olarak kurulan bu matbaaların en önemlisi “Gayret” matbaası idi. 1905 yılının başlarında kurulan bu matbaa inkılapçı yer altı teşkilatlarının beyannamelerini yayınlamasının yanında bağımsızlık fikrini savunan kişilerin eserlerini basmada öncülük etmiştir. 1905 İnkılabından sonra faaliyetlerini açık şekilde sürdürmeye başlayan bu matbaa yalnızca 1906 yılında altı defa Çarlık polisinin aramasına tabii tutularak kapatılmıştır.²¹

Rusya'nın 1905'te Japonlara mağlup olması sonucunda meydana gelen 1905 İhtilali sonucunda Çarlık Hükümeti meşruti bir idare kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, bütün Rusya Müslümanlarında olduğu gibi Azerbaycan basınında da nisbi bir serbestlik ortamı meydana getirmiştir. Bu ortamda Azerbaycan'da birçok kitap ve gazete çıkarılmaya başlanmıştır.²²

Azerbaycan'da yukarıda bahsettiğimiz serbestlik dönemindeki gazete ve dergileri incelemeden önce bahsedilmesi gereken önemli bir gazete de *Kaspi* (1891-1919) gazetesidir. Bakü'de Rusça olarak yayınlanan *Kaspi* gazetesi, 1891-1919 yılları arasında kesintisiz olarak yayınlanmıştır. 1884'e kadar haftada bir-iki kere, bu tarihten sonra ise günlük olarak çıkarılmıştır. Bakü Valisinin başyardımcısı Viktor Kuzmin tarafından çıkarılan gazetenin yazar kadrosunda

---

oğlunun çıkardığı *Beyanülhak*, Bakü'de çıkan *Hayat* dergilerinde de yazılar yazdı. 1944'te Tokyo'da vefat etti. Mustafa Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, *DİA*, C: I, 1988, s. 295-297.

¹⁹ Selçuk Türkyılmaz, “Şark-ı Rus Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, İzmir 2006, s. XIII-XIV, XX.

²⁰ Akpınar, *a.g.e.*, s. 92.

²¹ Hüseyin Baykara, “1905 ve 1917 Rus İnkılapları Arasında Azerbaycanda Basın”, *Türk Kültürü*, C: II, S: XXI, Ankara 1964, s. 115.

²² İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul 1988, s. 99.

Rusların yanı sıra Ali Merdan Topçubaşı²³, Hasan Bey Melikzade Zerdabi, Hüseyinzade Ali Bey²⁴ gibi devrin ileri gelen kişileri de bulunmaktadır. *Kaspi* 'nin, toplumsal, siyasi ve edebi haberlerin yanında petrole ilgili özel bir bölümü vardır. 1904 yılından sonra ise gazeteye Rusya'daki ve dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlarının ihtiyaçlarının duyurulacağı özel bir bölüm eklenmiştir. *Kaspi*, dili Türkçe olmasa bile Azerbaycan ve Kafkasya'daki yenileşme hareketlerini, fikir akımlarını ve hürriyet düşüncesini temsil etmesi bakımından Azerbaycan basın tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir.²⁵

1905-1920 yılları arasında Azerbaycan'da altmışya yakın gazete ve dergi neşredilmiştir.²⁶ Bunlar arasında siyasi ve kültürel alanda önemli yere sahip

---

²³Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934): Tiflis'te doğdu. Petersburg Üniversitesi'nde Hukuk eğitimi aldı. Tiflis'te beş yıl hakimlik yaptıktan sonra Bakü'ye gelerek burada evlendi. *Kaspi* gazetesinin yönetimine getirilen Topçubaşı, Rusya Müslümanlarının Kongrelerine katıldı ve bu kongrelerde aktif rol aldı. 1906'da Dumaya Bakü milletvekili olarak seçildi. 1917'de Bakü'de toplanan Kafkasya Kurultayı'nda başkanlık yaptı. Aynı yıl Moskova'da toplanan Rusya Türkleri Kurultayına katıldı. 1918'de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Parlamentosu'nun Başkanı seçildi. Azerbaycan Cumhuriyetini Paris Konferansı'nda temsil eden Topçubaşı 1934'de Paris'te vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk: Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2003.

²⁴Hüseyinzade Ali (1864-1940): Azerbaycan'da doğdu. Orta öğretimini burada tamamladıktan sonra St. Petersburg'a giderek Fizik-Matematik fakültesini bitirdi. Ardından İstanbul'a gelerek Mektebi Tıbbiyye Askeriyye'ye girdi. Burada İttihat ve Terakki Cemiyetini kuran gençlerin arasında bulundu ve onları etkiledi. 1897 Türk-Yunan savaşında cephede hizmet etti. Savaşın ardından muallim muavini (doçent) sıfatıyla Askeri Tıbbiye'ye geçti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensubiyeti dolayısıyla polis tarafından arandığı için bir müddet İstanbul'da saklanıp Azerbaycan'a kaçtı. Bakü'de Rusça yayımlanan *Kaspi* gazetesinde yazı yazmaya başlayan Hüseyinzade Ali Bey, Azerbaycan ve Rusya Müslümanlarının çeşitli problemleri hakkında toplumu aydınlatan etkili yazılarıyla dikkati çekti. Gaspıralı İsmail'in önderlik ettiği Türkiye Türkçesi'ni (İstanbul ağzı) yazı dili olarak kullanma fikrini Azerbaycan'da hayata geçirdi; İslam ve Türk dünyasında kardeşlik düşüncelerinin yerleşmesinde ve Kafkasya'da Şii-Sünni çekişmelerinin ortadan kalkmasında etkili oldu. Hüseyinzade Ali Bey, *Füyuzat*'ın kapatılmasından sonra *İrşad*, *Terakki*, *Hakikat* gibi gazetelerde yazmaya devam etti. 1940'ta İstanbul'da öldü. Yavuz Akpınar, "Ali Turan", *DİA*, C: XLI, 2012, 408-410.

²⁵ Hüseyin Kazan, "Azerbaycan Milli Uyanışında Aydınlar ve Basın", *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C: I/I, s. 37; Akpınar, a.g.e., s. 92.

²⁶ Bu dönemde Azerbaycan'da çıkan bazı dergi ve gazeteler şu şekildedir: *Davet-Koç* (Türkçe ve Ermenice), *Rehber* (1906-1907), *Behlul* (1907), *Zenbur* (1918-1920), *Yeni Füyuzat* (1910-1911), *Güneş* (1910-1911), *Işık* (1911-1912), *Mekteb* (1911-1920), *Hak Yolu* (1911-1912), *Kel Niyyet* (1912-1913), *Şelale* (1913-1914), *Tuti* (1914-1917), *Baba-yı Emir* (1915-1916), *Kurtuluş* (1915 ve 1920), *Şeypur* (1918-1919), *Seda-yı Vatan* (1911-1912), *Yeni İldam* (1915), *Doğru Söz* (1916-1917), *Millet* (1917-1920), *Hilal* (1910-1911), *Şelale* (1913-1914), Akpınar, a.g.e., s. 94.

olanları şu şekilde sıralayabiliriz: *Hayat* (1905-1906), *İrşad* (1905-1908), *Tekamül* (1906-1907), *Burhan Terakki* (1906-1911), *Molla Nasreddin* (1906-1931), *Füyuzat* (1906-1907), *Taze Hayat* (1907-1908), *İttifak* (1908-1909), *Terakki* (1908-1909), *Hakikat* (1909-1910), *Seda* (1909-1911), *Nicat* (1910-1912), *Asar-ı Hakikat* (1911-1912), *Basiret* (1914-1920), *Açık Söz* (1915-1918), *İttihad* (1917-1920).²⁷

Hayat (1905-1906) gazetesi 7 Haziran 1905 yılında neşredilmeye başlanmıştır. Rus İnkılabından sonra Azerbaycan aydınlarından petrol zengini Hacı Zeynelabidin Tağıyev²⁸ tarafından çıkarılan bu gazete toplamda 325 sayı yayınlanmıştır. Yayıncılığını Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu²⁹'nun yaptığı *Hayat*, Azerbaycan basınında önemli bir yere sahip olmuştur. Gazete yalnızca Kafkasya'da değil, Volga Boyu ile İran ve Türkiye'de de yankı bulmuştur. Yazar kadrosunda, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Hasan Bey Melik Zerdabi, Neriman Nerimanov³⁰, Üzeyir Hacıbeyli, Mirza Elekber Sabir gibi

²⁷ Yıldırım, "a.g.m.", s. 149.

²⁸ Zeynelabidin Tağıyev (1838-): Azerbaycan Türkü, petrol zengini. Azerbaycan Türkleri ile Rusya Müslümanları arasında hayırseverlik faaliyetleri ve özellikle basın-egitim sahasına vermiş olduğu maddi destekle tanındı. Okuma-yazması yoktu. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiğinden eğitim alamadı. Şansı yaver giderek kendini petrol milyarderi olarak buldu. Bundan sonra servetini sadece Azerbaycan için değil, Hindistan, Mısır, İran, Osmanlı Devleti ve Rusya Türkleri için kullandı. O dönemde kız çocuklarının okuması zor olan Müslüman toplumunda 1901 yılında ilk Müslüman Kız Okulu'nu açtı. Kendisinden yardım isteyen aydınların isteklerini geri çevirmeyerek *Hayat*, *Füyuzat*, *Taze Hayat*, *İttifak*, *Seda* ve *Seda-yı Hakk* gazetelerine maddi destek sağladı. 1924 yılındaki vefatından sonra Sovyet yönetimince bütün mal varlığına el koyuldu. Ayrıntılı bilgi için bk: Okan Yeşilot, *Hacı Zeynelabidin Tağıyev*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

²⁹ Ahmet Ağaoğlu (1869-1939): Türk gazeteci ve siyaset adamı. Aslen Karabağlıdır. Tiflis'te eğitim gördü. Özel hocalardan Arapça ve Farsça öğrendi. Paris Sarbonne Üniversitesi'nde tarih ve filoloji eğitimi aldı. Daha öğrenci iken *La Nouvelle Revue* ile *Revue Bleue*'de ve Tiflis'te çıkan *Kafkas* gazetesinde yazıları yayımlandı. Öğrenimini tamamladıktan sonra Azerbaycan'a döndü. Burada başlayan "milli uyanış hareketi" içinde etkin rol aldı. Türk ve Müslüman haklarını Ruslara karşı savunmak için kurulan *Kaspi* ve *Şarki Rus* gazetelerinde yazılar yazmaya başladı. 1905 Rus meşrutiyetinden önceki günlerde doğan hürriyet havası içinde çıkmaya başlayan *Hayat* gazetesinin yazı kadrosunda yer aldı. 1905'te *İrşad*'ı çıkardı. Rusya'da Türkler'in haklarını korumak maksadıyla Difai isminde siyasî bir dernek kurdu. Faaliyetlerinden dolayı Rus takibatına uğradığı için İstanbul'a geldi. Burada *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin başyazarı oldu. 1939'da İstanbul'da öldü. Nuri Yüce, "Ahmet Ağaoğlu", *DİA*, C: I, 1988, s. 464-466.

³⁰ Neriman Nerimanov (1870-1925): Tiflis'te dünyaya gelmiştir. Yazar, doktor ve devlet adamı olan Nerimanov, 1890-1891 yılları arasında Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde öğretmen olarak çalışmıştır. 1894 yılında Bakü'de ilk Türk kütüphanesini kurmuş, *Hayat*

önemli kişiler bulunan gazete *Tercüman* gazetesi gibi sade ve ortak bir Türkçe fikrini savunmuştur. Okuyucularına Türklük bilincini aşlamayı amaçlayan gazete Çarlık Rusya'sının sansürüne uğrayarak 1906'da kapatılmıştır.³¹

Hayat gazetesinden 102. sayısından sonra ayrılan Ahmet Ağaoğlu çok geçmeden edebiyat, sanat, tarih konularının neşredildiği *İrşad* (1905-1908) gazetesini Bakü'de çıkarmaya başladı. Kelime anlamı “yol gösteren” olan *İrşad*, “birlik, beraberlik ve kardeşlik” düşünceleriyle ortaya çıktı. Günlük olarak yayınlanan *İrşad* gazetesinin Azerbaycan tarihindeki önemi “İrşadçılar” nesli olarak anılacak olan Mehmet Emin Resulzade³², Üzeyir Hacıbeyli, Necef Vezirov, Mirza Elekber Sabir³³ gibi isimleri ön plana çıkarmış olmasıdır. Devrin önde gelen

---

gazetesine yazılar yazmış, *Şamdan Bey* (1895), *Nadir Şah* (1899) gibi drama eserleriyle *Bahadır ve Sona* (1896) isimli romanını yazmıştır. 1908 yılında Odessa'da bulunan Novorossiysk Üniversitesi'nin Tıp Fakültesinden mezun olmuş, Tiflis ve Bakü'de doktor olarak çalışmıştır. 1917 yılında Hümmet Partisi'nin başkanı 1920 yılında ise Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olmuştur. 1925 yılında Moskova'da kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk: Nesrin Sarıahmetoğlu, *Mücadeleye Adanan Hayat: Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

³¹ Aşırılı, a.g.e., s. 60-70.

³² Mehmet Emin Resulzade (1884-1955): 31 Ocak 1884'te Bakü'nün Novhanı köyünde doğdu. Her ne kadar Bakü teknik okuluna kaydoldu ise de tahsil ve terbiyesini ailesinin yanında aldı. Kendi isteği ile yazarlığa atıldı. İlk yazısını 1903'de Tiflis'te çıkan *Şark-ı Rus* gazetesinde yazdı. Daha sonra sırasıyla Bakü'de çıkan *Hayat*, *Füyuzat*, *Terakki*, *İrşad* gazete ve dergilerinde yazdı. Bir dönem sosyalist eğilimli *Tekamül* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Siyasi faaliyetlerine ise 1904'de Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar topluluğuyla başladı. 2 yakın arkadaşıyla birlikte Çarlık Rusya'ya karşı kendi bağımsız görüşlerini savundukları Himmet Partisini kurdu. Parti ile aynı adı taşıyan *Himmet* gazetesi ise yalnızca 6 sayı çıktı. Resulzade bir dönem İran'da bulundu ancak Rus elçiliğinin isteği üzerine sınırdışı edilerek İstanbul'a geldi. İstanbul'da bulunduğu dönemde Türk Ocağı vasıtasıyla siyasi faaliyetlerini sürdürdü. *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazdı. Rusya'da 1913 yılında Çarlık tarafından ilan edilen aflu Azerbaycan'a döndü. 1917 yılında gerçekleştirilen Kafkasya Müslümanları Kongresinde Türk halklarının kendi millî devletlerini kurarak bağımsız olması gerektiği fikrini savundu. 1917'de Müsavat Partisi genel başkanı oldu. 1918 yılında kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1920'de Rusya'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermesi üzerine Bakü'den ayrıldı. Faaliyetlerine yurt dışında devam etti. 1955'te Ankara'da vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

³³ Mirza Elekber Sabir (1862-1911): Modern Azerbaycan şiirinin kurucularından, şair. Şamahı'da doğdu. İlk eğitimine medresede başladıktan sonra yeni usulde Rusça ve Türkçe derslerinin öğretildiği Meclis Mektebi'nde eğitimine devam etti. Mektebin başmuallimi Hacı Seyyid Azim Şirvani'nin yönlendirmesiyle rubai, gazel, kaside ve dini manzumeler yazmaya başladı. Şiir yazmaya devam ederken kendine Sabir mahlasını seçti. Bundan sonra Miraz Elekber Sabir olarak anılmaya başladı. Sabir'in yayımlanan ilk şiiri 1903'te Tiflis'te

şair ve yazarlarını bünyesinde bulunduran *İrşad*, yalnızca halkın gideceği yolu göstermekle kalmayıp aynı zamanda bu yolda karşılaşılabilecek zorlukları ve bu zorluklara dair çözüm önerileri üzerine de yazmaktaydı. Gazete toplam 525 sayı çıkarıldıktan sonra yayın hayatından çekildi.³⁴

Hayat gazetesinin kapatılmasından sonra yine Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in maddi desteği ile Hüseyinzade Ali Bey tarafından çıkarılan *Füzuyat* (1906-1907), Azerbaycan basınında önemli bir yere sahiptir. Yazar kadrosunda, Ali Bey Hüseyinzade, Mehmed Hadi, Hasan Sabri Ayvazov³⁵, İbrahim Tahir, Ahund Yusuf Talibzade, Mirze Elekber Sabir Tahirzade, Eli Ağa Hesenov, Seid

---

çıkan *Şark-ı Rus* gazetesine gönderdiği manzum tebriktir. 1905 Rus meşrutiyet ihtilali bütün Rusya'da olduğu gibi Azerbaycan çevresinde de büyük değişimlere yol açtı. Aydınların inkılâpçı ve hürriyetçi düşünceleri, halkın dinî, siyasî ve içtimaî talepleri su yüzüne çıktı. Azerbaycanlı aydınlar peş peşe gazete ve dergi çıkarmaya başladılar. Ali Merdan Topçubaşı'nın müdürlüğünde, Ağaoğlu Ahmet ve Hüseyinzade Ali'nin başyazarlığında 1905'te Bakü'de yayımlanan *Hayat* gazetesinde "Beynelmilel" adlı şiiri yayımlandı. Kafkasya dolaylarındaki Ermeni-Türk çatışmalarını konu alan, çatışmanın arkasında büyük devletlerin çıkarlarının olduğu belirtilen şiir ilgiyle karşılandı. Ancak Sâbir asıl şöhretini, 7 Nisan 1906'da Celil Mehmedkuluzade'nin Tiflis'te çıkarmaya başladığı *Molla Nasreddin* mizah dergisiyle elde etti. Burada değişik adlarla (Ebûnasr Şeybânî, Ağlar Güleyen, Hop Hop vb.) neşrettiği manzumeleriyle tanındı. Aydınların takdirini, cahil din âlimlerinin, rüşvetçi memurların, sorumsuz beylerin, siyasî çevrelerin nefretini kazandı. Tehdit edilmesine rağmen yolundan dönmedi. Kişileri, olayları realist bir gözlemlerle anlatarak adeta bir tiyatro sahnesi gibi canlandırması, halk diliyle hicvetmesi, ancak hicivlerinde hiçbir zaman ölçüyü aşmaması dikkatleri daha da çok çekmesine sebep oldu. Bakü'de Azerbaycan basın hayatıyla daha yakın ilişki kuran Sabir'in *Behlul*, *Zenbur*, *Taze Hayat*, *İttifak*, *Seda*, *Güneş* gibi süreli yayınlarda şiirleri yayımlandı. Halkın mizaha gösterdiği ilgi sebebiyle *Güneş* gazetesinde bir mizah sayfası açıldı. Sabir'in yönettiği bu sayfada kısa zamanda bir mizah şairleri topluluğu oluştu. Sabir burada verimli çalışmalar yaptı ve kendini daha da geliştirdi. 1911'de Şamahı'da vefat etti. Yavuz Akpınar, "Mirza Alekber Sabir", *DİA*, C: XXXV, 2008, s. 345-346.

³⁴ Aşırılı, a.g.e., s. 70-76.

³⁵ Hasan Sabri Ayvazov (1878-): Kırım Alupka'da doğdu. İlk eğitimini medresede aldıktan sonra maddi imkansızlıklardan dolayı eğitimini yarıda kesti. Daha sonra tanınmış edip ve tarihçilerden ders aldı. 19 yaşında doğduğu yerde öğretmenlik yapmaya başlayan Ayvazov, ilk makalelerini *Muvazene* ve *Türk* gazetelerinde yayımladı. İsmail Gaspiralı'nın yanında çalışmaya başlamadan önce aşırı Türkçü görüşlere sahip olan Ayvazov, Bakü'deki *Füyuzat* ve Mısır'daki *İçtihat* dergilerindeki yazılarında Türkçülük duygularından bahsetmekteydi. Yazın fes giyerek dolaşan Ayvazov, daima İstanbul Türkçesi ile konuşmaya çalıştı. Yazılarında Türklük, Müslümanlık, inkılâpçılık ve Kırım Türklerinin asli meselelerine geniş ölçüde yer verdi. Kırım siyasi ve kültür hayatında siyasetçi, gazeteci, öğretmen ve yazar olarak pek çok hizmet vermiş olan Ayvazov 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bk: Zühal Yüksel, "Kırım Tatar Milli Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: XIII [Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan], Konya 2003, s. 421-434.

Selmasi, Abbas Sihat, Ahmet Kamal, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyin Cavit, Abdulla Şaik gibi Azerbaycanlı şair ve yazarların yanı sıra Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamit Tarhan gibi önemli Türk yazarlarda bulunmaktadır. Tek ve milli bir dil iddiasıyla yola çıkmış olmasına rağmen *Füyuzat* yayın politikasında bu iddiasını sürdürmemiş ağır bir Osmanlıca ile yazılmıştır. Bu yüzden Azerbaycan genelinde fazla yayılamayan *Füyuzat*, siyasi bir nitelik taşımamasına rağmen devrin ileri gelen aydınlarını bünyesinde barındırdığı için Azerbaycan'da milli şuurun uyandırılması sürecinin başlatıcısı olmuştur. Ayrıca yayın kadrosunda bulundurduğu Türk yazarlarla Azerbaycan ile Türkiye arasında kültür etkileşimi sağlayan *Füyuzat* yalnızca 32 sayı yayımlanabilmiştir.³⁶

Molla Nasreddin (1906-1931) dergisi Azerbaycan edebiyatının ilk resimli mizah dergisidir. 1906-1931 yılları arasında neşredilmiştir. 1906-1917 yılları arasında Tiflis'te, 1921'de Tebriz ve 1922-1931 yılları arasında da Bakü'de yayımlanmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle neşredilen dergi toplam yedi yüz kırk sekiz sayı çıkmıştır. Yayınladığı satirik yazılar, karikatürler ve yazar kadrosuyla dikkat çeken *Molla Nasreddin*, zaman zaman Çar yönetimi tarafından kapatılmış olmasına rağmen yirmi beş yıl yayın hayatında kalmayı başarmıştır. *Molla Nasreddin* dergisi Azerbaycan edebiyatı ve basınında bir döneme damga vurmuştur. Başyazarı Celil Memmedguluzade³⁷ ve Mirza Elekber Sabir'dir. Ömer

---

³⁶Elif Koç, "Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S: 60, Haziran 2018, s. 191; Yıldırım, "a.g.m.", s. 153; Aşırılı, *a.g.e.*, s. 134-142.

³⁷Celil Memmedguluzade (1869-1932): Azerbaycanlı gazeteci, yazar ve fikir adamı. Mirza Celil ve ya takma ad olarak kullandığı Molla Nasreddin olarak bilinir. Medrese eğitimi sırasında Arapça ve Farsça öğrendi. Daha sonra devam ettiği Rus okulu sayesinde Rusça öğrendi. Eğitimini tamamladıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı. Öğretmenliği sırasında yazarlık faaliyetlerine başladı. 1903'te Tiflis'te *Şark-ı Rus* gazetesini çıkaran Azerbaycanlı gazeteci Mehmedmedağa Şahtahtlı'nın teklifini kabul edip gazetenin idarehanesinde çalışmaya başladı. Nahçıvanlı tüccar Meşhedî Aliasker Bağırzade ile ortak olarak *Şark-ı Rus* gazetesinin matbaasını satın alıp ona Gayret Matbaası adını verdiler. Kafkasya Türk-İslâm toplumunun milli, dini, kültürel ihtiyaçlarını çok iyi bilen iki arkadaş, 1905'teki Rus ihtilalinin getirdiği serbestlikten yararlanarak 7 Nisan 1905'te *Molla Nasreddin* adlı, kısmen renkli karikatürlü mizah dergisini çıkarmaya başladılar. Dergi ilk sayısından itibaren büyük ilgi gördü ve çok geçmeden Çarlık Rusyası'nda Türklerin ve Müslümanların yaşadığı her yerde geniş okuyucu kitesine ulaştı; İran'daki Türk ve Fars edebiyatlarını, fikir hareketlerini de derinden etkiledi. Celil Mehmedkuluzâde, Mirza Feth

Faik Numanzade, Mirza Said Ordubadi gibi yazar ve şairler ile Ezim Ezimzade gibi karikatüristler *Molla Nasreddin* dergisinin etrafında toplanarak “Molla Nasreddincilik” denilen yeni bir edebi akım meydana getirmişlerdir. Molla Nasreddinciler olarak adlandırılan bu grup, Azerbaycan Türklerinin bilinçlenmesi adına siyaset, kültür, ekonomi, sanat gibi birçok alanda yazılar yayınlamışlardır. Bu yazıların birçoğu ele alınan konu ya da kişiyi yermek adına kaleme alınmış olduğu için *Molla Nasreddin* dergisinin üslubu çağdaşlarından ayrılmıştır. Çünkü derginin amacı, kara mizah ile topluma doğru olanı gösterebilmektir. Bu açıdan *Molla Nasreddin* dergisi çoğunlukla dil, din, kadının toplumdaki yeri ve eğitimdeki aksaklıklara değinmiştir. Ayrıca toplumu gericiliğe iten gelenekler, din adamlarının çıkarları uğruna dini sömürmeleri, idarecilerin Azerbaycan Türkleri üzerinde hakimiyet kurma çabaları da Molla Nasreddincilerin mizah çemberinden geçmiştir. İlk sayısından itibaren Azerbaycan Türklerinin problemlerine değinmeyi amaçlayan dergi yazarları, aynı zamanda doğu ülkeleriyle de ilgilenmiştir. Bu durum derginin daha geniş kitleler tarafından okunmasını sağlamıştır. Sesini duyurabildiği tüm toplumlar tarafından oldukça beğenilen *Molla Nasreddin* dergisi işlediği konular ve yayınladığı türler bakımından hem toplumsal hem de edebi yönü kuvvetli bir dergi olma özelliğine sahiptir. *Molla Nasreddin* dönemin Osmanlı toplumu ile yergilere de yer vermiştir.³⁸

Azerbaycan basın hayatı için önemli bir kişi olan Haşim Bey Vezirov³⁹ tarafından *Taze Hayat*, *İttifak*, *Seda* ve *Seda-yı Hakk* gazeteleri neşredilmiştir. İlk

---

Ali Ahundzade'nin açmış olduğu çığırda ilerleyerek sadece realist-demokratik-satirik edebiyat anlayışını geliştirmekle kalmamış, *Molla Nasreddin*'in çatısı altında bu derginin adıyla anılan ve Ömer Faik Numanzade, Mirza Elekber Sabir, Neriman Nerimanov, Abdürrahim Bey Hakverdili, Ali Nazmi gibi şahsiyetlerden oluşan realist-demokratik edebi bir mektep kurmayı da başarmıştır. Azerbaycan milliyetçiliğinin oluşmasında onun ve arkadaşlarının büyük rolü vardır. 1932'de Bakü'de vefat etti. Yavuz Akpınar, Yaşar Karayev, “Celil Mehmedkuluzade”, *DİA*, C: XXVIII, 2003, 543-545.

³⁸ Elif Kolikpınar, “Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi *Molla Nasreddin* Üzerine Bir İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016, s. 5-25; İrfan Murat Yıldırım, “*Molla Nasreddin* Dergisi ve Türkiye”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: IV/II, 2015, s. 661.

³⁹ Haşim Bey Vezirov (1868-1916): Şuşa'da doğdu. Babasını kaybettiikten sonra annesinin himayesinde büyüdü. Ortaokulu medresede ve daha sonra usul-i cedid okulunda tamamladı. Erivan Öğretmenler Pedagoji Okulunda eğitimine devam etti. Burada *Cafes*, *Ahmed* ve

olarak Zeynelabidin Tağıyev'in maddi desteği ile kurulan *Taze Hayat* (1907-1908), yayın politikasını hürriyet, müsavat, adalet, İslamiyet ve bu konularda halkın bilgilendirilmesi olarak açıklamıştır. 439 sayı olarak çıkan *Taze Hayat*'ın yazar kadrosunda Mirza Elekber Sabir, M. S. Ordubadi, Yusuf Ziya Talibzade bulunmaktadır. *Taze Hayat* çok geçmeden Panislamist ve Pantürkist politikaları desteklediği öne sürülerek kapatılmıştır. *Taze Hayat*'ın kapatılması üzerine yine Haşim Bey Vezirov tarafından çıkarılmaya başlanan *İttifak* (1908-1909), toplumsal, ekonomik ve edebi konularda yayınladığı yazılarıyla dikkat çekmiştir. 226 sayı olarak yayınlanan gazetede Rus edebiyatından çevirilere yer verilmiş olması önemlidir. Bunun yanında din, dinin yozlaşması ve din adamlarının eleştirilmesi gazetenin kısa sürede tepki çekmesine ve kapatılmasına sebep olmuştur. *İttifak* gazetesinin kapatılmasının ardından Haşim Bey, *Seda* (1909-1911) gazetesini çıkarmak için gerekli izinleri almıştır. 1909-1911 yılları arasında *Seda-yı Hakk*, *Seda-yı Vatan* gibi birçok isim değişikliğine uğrayarak neşredilen gazetenin yayın amacı Azerbaycan toplumunun terakkisi, Müslümanların ittifakı olarak açıklanmış dili ise sade Azerbaycan Türkçesi olarak belirtilmiştir. Gazete, 1911 yılında kapatılmıştır.⁴⁰

Karapet manzumesini ve *İnleme Azim* piyesini kaleme aldı. *Keşkül* gazetesinde küçük haberleri yayımlandı. Cahillik ve batıl inançlara karşı mücadelesinden dolayı içinde Stavropol'a sürgün edildi. 1906'da sürgün süresinin bitmesinin ardından Bakü'ye dönüp *İrşad* gazetesinde çalışmaya başladı. Bir müddet gazetenin geçici yazarlığını yaptı ve yazılarını *Seyid Haşim Vezirov* imzası ile neşretti. 1907'de kuruculuğunu yaptığı *Taze Hayat* gazetesinin ilk sayısı çıktı. 1908'de *Taze Hayat*'ın yayımı durduruldu. İki aydan sonra 1908'de *İttifak* gazetesinin ilk sayısı çıktı. *İttifak* gazetesinin yayımı da 1909'da hükümet tarafından durduruldu ve gazete kapatıldı. Bunu üzerine yazar, 1909'da "Millete ölünceye kadar hizmet etmek arzusu" ile *Seda* gazetesinin yayımına başladı. 1911'de *Seda*'nın da yayımı durdurulduktan sonra aynı yıl *Seda-yı Vatan* gazetesini yayımlamaya başladı. Gazetenin yayın hayatı bir yıl sürdü ve 1912'de *Seda-yı Vatan* gazetesi kapatıldı. Bu gazetenin yerine 1912'de *Seda-yı Hakk* gazetesi çıkarıldı ve bu gazetenin yayımı 1915'e dek devam etti. Yayınladığı *Taze Hayat*, *İttifak*, *Seda*, *Seda-yı Vatan*, *Seda-yı Hak*, gazetelerinde haber, malumat, şiir, makale, karikatür ve siyasi yazıları neşredildi. 1899'da *Evlenmek Su İçmek Deyil*, *Döyme Gapımı*, *Döyerler Gapımı*, *Uprava Hala'nın Gızı*, 1913'te *Tramvay Hanımın Toyu* oyunları neşredildi. V. Shekespeare'nin Otello faciasını çevirdi ve Otello rolünde oynadı. 4 Şubat 1916'da Bakü'de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bk: http://azerbaycanedebiyati.atauni.edu.tr/index.php/sayfa/detay/hasim_bey_vezirov (Erişim Tarihi: 22.12.2018).

⁴⁰ Aşırılı, a.g.e., s. 106-108.

Mehmet Emin Resulzade başyazarlığı ve müdürlüğünde Bakü'de neşredilmeye başlanan *Açık Söz* (1915-1918) gazetesi, Azerbaycan Türkçesinin yaygınlaşmasında ve Azerbaycan'da Türkçülük fikrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1915'te çıkan ilk sayısında "Müslüman" ve "Tatar" adı yerine "Türk" adını kullanması Türkçülük fikrinin oluşması için önemli bir adım olmuştur. *Açık Söz* gazetesi Azerbaycan halkını milli varlıklarını korumaya, hak ve hukuklarını talep etmeye ve bu fikirler etrafında birleşmeye davet etmiştir. Gazetenin ilk sayılarından itibaren, Rusya'nın içinde bulunduğu durum, Azerbaycan'da meydana gelen olaylar, milli-medeni bağımsızlık fikri, uzun süren savaşların halka olumsuz etkisi konuları üzerinde durulmuştur. Yazar kadrosunda, Mehmet Emin Resulzade, Hasan Bey Ağayev, Hüseyin Cavit, Ahmet Cevad gibi isimler vardır. *Açık Söz*, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'da yersiz-yurtsuz kalan halkı için yardım kampanyası başlatmıştır. Azerbaycan'ın 1918'deki kısa bağımsızlık döneminde Musavat Partisinin yayın organı olan *Açık Söz*, cumhuriyetçilik fikrini ortaya koyarak Azerbaycan devletinin temel ideolojisini "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" olarak açıklamıştır. *Açık Söz*'ün tam olarak kaç sayı çıktığı bilinmemekle beraber, ortak fikir 700'ün üzerinde olduğudur.⁴¹

1920'de Sovyet Azerbaycan'ının kurulması milli Azerbaycan basınının sona ermesine sebep oldu. 1920-1980 yılları arasındaki Azerbaycan basını Gorbaçov'un iktidarına kadar sıkı bir Rus sansürüne tabii tutuldu. Bu dönemde Azerbaycan'daki gazeteler rejim değişikliği dolayısıyla resmi bir kimliğine bürünürken gazetelere yön veren başmakaleler güçlü yazarlardan yoksun kaldı. Sovyetlerin hakimiyetinden sonra Azerbaycan'da yayınlanan *Azerbaycan* gazetesi yönetimin yayın organı konumundadır. Azerbaycan Yazıcılar Birliği tarafından 1923'ten itibaren çıkarılmaya başlanan *Azerbaycan* dergisi (1923-) ise Azerbaycan edebiyatının günümüzde de devam eden en uzun soluklu yayın organıdır. Dergi dönem dönem "*Maarif ve Medeniyet*", "*İnkılap ve Medeniyet*", "*Vatan Uğrunda*" ve "*Relolyusiya ve Kultura*" şeklindeki isim değişikliklerine

---

⁴¹ Aşırılı, a.g.e., s. 112-117.

maruz kalsa da 1953 yılından bu yana *Azerbaycan* adı altında yayın hayatına devam etmektedir.⁴²

Sonuç

Azerbaycan'ın basın ile ilk tanışması Rusya'nın bölge üzerinde hakimiyet kurmasıyla olmuştur. Rusya'nın bölgede uyguladığı yaptırımları ve kanunları duyurmak amacıyla rejimin yayın organı olarak çıkan gazeteler hariç Azerbaycan basını 1905 yılına kadar ağır bir takibat ve sansüre maruz kalmıştır. Kısıtlı imkanlarla gerçekleştirdiğimiz bu çalışma esnasında Azerbaycan basın tarihini, 1905 öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayırabileceğimiz kanaatindeyiz. 1905 öncesi ağır sansüre maruz kalan Azerbaycan basını, 1905 İnkılabı ile birlikte kısa süreli bir canlanma dönemine girmişse de 1920 yılındaki Rus işgali, 1905'in getirdiği nispi serbestlik ortamına son vermiştir. Bundan sonra Azerbaycan basını 1980'li yıllara kadar bölgedeki Rus basınının gölgesinde kalmıştır.

Azerbaycan'da hakim oldukları dönemlerde Çar ve Sovyet rejimleri, ideolojilerine aykırı olan gazete ve dergileri sıkı bir takibat ile sansüre maruz bırakmışlardır. Bu sebeple, bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin ömrü uzun süreli olmamıştır. Kapatılan dergi ve gazetelerin yayında, yazar kadrosunun büyük çoğunluğu da ya takibe alınmış ya da sürgüne gönderilmiştir.

Bu ortamda Azerbaycan basın tarihinin öncüsü sayılan *Ekinci*'nin başlattığı toplumsal problemler ve çözüm önerileri ile milli kimlik kazanılmasına yönelik düşünceler, devamında çıkan *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiyye*, *Keşkül*, *Şark-ı Rus*, *Hayat*, *İrşad* ve *Füyuzat* gibi gazete ve dergilerin savunuculuğunda devam etmiştir. Yalnızca *Molla Nasreddin*, kullandığı mizahi ve yerici üslup ile diğerlerinden ayrılmıştır.

Millet olma bilinci ve toplumsal sorunlara ışık tutmak sloganlarıyla yola çıkan yayın organları, Azerbaycan'ın bağımsızlık tarihinde önemli rol oynayan Hasan Melikzade Zerdabi, Mehmet Emin Resulzade, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Mirza Fethali Ahundov gibi öncü şahsiyetleri bünyesinde

---

⁴² Akpınar, *a.g.e.*, s. 95.

toplamaştır. Yazdıkları yazılarla halkın geçmişini tanınmasını ve milli bilincin uyanmasını amaçlayan bu kişiler, sosyal olayları doğrudan değil dolaylı olarak anlatma yolunu seçmişlerdir. Bu dönemde Azerbaycan yayın organlarında en çok işlenen konular ise, din, kadının toplumdaki yeri, Azerbaycan dili ve sadeleştirilmesi başta olmak üzere dönemin diğer siyasi ve kültürel konularıdır.

1920 Rus işgalinden sonra ise Azerbaycan basınında yeni bir sansür dönemi başlamış, bu tarihten sonra çıkan gazete ve dergiler Sovyet Rusya'nın yayın organı haline dönüşmüştür. Yaklaşık 60 yıl sürecek olan Rus merkezli yayın hayatı ise 1980'li yıllarda başlayan Gorbaçov iktidarına kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

AÇIKKAYA, Savaş, “Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: XXVIII, Kayseri 2010, s. 403-420.

AKPINAR, Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.

AKPINAR, Yavuz, “Hasan Bey Zerdabi”, *DİA*, C: XVI, 1997, s. 362-363.

AKPINAR, Yavuz, Yaşar Karayev, “Celil Mehmedkuluzade”, *DİA*, C: XXVIII, 2003, 543-545.

AKPINAR, Yavuz, “Mirza Alekber Sabir”, *DİA*, C: XXXV, 2008, s. 345-346.

AKPINAR, Yavuz, “Seyyid Azim Şirvani”, *DİA*, C: XXXVII, 2009, s. 50-51.

AKPINAR, Yavuz, “Ali Turan”, *DİA*, C: XLI, 2012, 408-410.

ALGAR, Hamid, “Mirza Feth Ali Ahundzade”, *DİA*, C: II, 1989, s. 186-190.

AŞIRLI, Akif, *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakı 2009.

“Azeri Matbuatının Muhtasar Tarihçesi”, *Yeni Kafkasya*, S: IX, İstanbul 1926, s. 1-16.

BAYKARA, Hüseyin, “1905 ve 1917 Rus İnkılapları Arasında Azerbaycanda Basın”, *Türk Kültürü*, C: II, S: XXI, Ankara 1964, s. 114-117.

BENNİĞSEN, A., Quelquejay, L.C., *Stepte Ezan Sesleri*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul 1994.

İMANOV, Vügar, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2003.

KAZAN, Hüseyin, “Azerbaycan Milli Uyanışında Aydınlar ve Basın”, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C: I/I, s. 28-43.

KOÇ, Elif, “Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S: 60, Haziran 2018, s. 181-196.

KOLİKPINAR Elif, “Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi *Molla Nasreddin* Üzerine Bir İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Erzurum 2016.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, *Mücadeleye Adanan Hayat: Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

ŞİMŞİR, Sebahattin, *Mehmet Emin Resulzâde'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetler ve Düşünceleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

TÜRKYILMAZ, Selçuk, “Şark-ı Rus Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, İzmir 2006.

UZUN, Mustafa, “Abdürreşid İbrahim”, *DİA*, C: I, 1988, s. 295-297.

YEŞİLOT, Okan, *Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

YEŞİLOT, Okan, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

YILDIRIM, İrfan Murat, “Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: II/II, 2013, s. 147-160.

YILDIRIM, İrfan Murat, “Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: IV/II, 2015, s. 658-666.

YÜCE, Nuri, “Ahmet Ağaoğlu”, *DİA*, C: I, 1988, s. 464-466.

YÜKSEL, İbrahim, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul 1988.

YÜKSEL, Zühal, “Kırım Tatar Milli Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: XIII [Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan], Konya 2003, s. 421-434.

İnternet Kaynakları

http://azerbaycanedebiyati.atauni.edu.tr/index.php/sayfa/detay/hasim_bey_vezirov (Erişim Tarihi: 22.12.2018).

Kırımın Sesi Gazetesi, 12 Ekim 2018. (<http://kiriminsesigazetesi.com/ismail-bey-gaspralinin-fikir-dostu-said-unsizadenin-yazgan-dersligi-talim-ul-etfal-tahzib-ul-ahlaq/>). (Erişim Tarihi: 21.12.2018).